

LÁNYI ANDRÁS

Téli hadjárat

1849. január 22-én, a hodrusbányai ütközet tetőpontján a fel-dunai magyar hadtest parancsnokának a következő alakulatok álltak a rendelkezésére:

Egy ismeretlen Miklós-huszár.

Kempelen Győző, a segédtszjtje.

Voltak ott mások is, de azokról éppen nem mondható, hogy a rendelkezésére álltak, értvén ezen parancsai teljesítését. A Sándor-gyalogezredbeli zászlóaljnak (nem holmi kaszás nemzetőrök pedig) sehogy se ment a fejébe, miért pont arra kelljen rohamozniuk, amerről lőnek. Az vesse rájuk az első követ, aki már nyomult előre golyózáporban, hegynek fölfelé.

Európában akkor már több mint harminc esztendeje béke volt. A fiatal magyar honvédsereg két hónapja tartó hátrálását is békés közönnyel szemlélte „a Dunántúl hív népe”, utóbb a Dunán inneniek, legalábbis a magyar ajkú rész. Nem úgy a felvidéki szlovákok, akik fel voltak izgatva ellenünk. A nemzeti hadsereg jó- s balsorsában, úgy tűnt, egyedül a fővárosok jól értesült közönsége óhajtott osztozni. Velük falragaszok tudatták, hogy kormány és hadsereg a helyén marad, és védelmezi őket az utolsó szál emberig. Másnap a kormány a Tisza mögé menekült, szervezni az ellenállást, a had zöme pedig a sokszoros túlerő elől a Kárpátok előhegységei közé bujdosott.

A hadsereg parancsnokának, a harmincegy esztendő tábornoknak e nevezetes órában tapasztalnia kellett, hogy még a fentebb említett két vitéz sem fogad szót neki. Ő meg akart halni, azok meg erőnek erejével elcipelték az ellenség elől. Ágyúit ott maradtak, miután a vezérnek annyi katonát sem sikerült összeterelnie, amennyivel az üteget odébbvonszolphatta volna. Schwechat óta ismétlődik ugyanez: lőtávolon belül a honvédekből elpárolog a hazafias lelkesedés, nem állják a csatát. Nem voltak még hadsereg. S már alig maradt az országból valami. Ami mégis a legjobban hiányzott: a bakancs az újoncok lábáról, téli ruházat, a puskából a gyutacs, lőkupak, golyó. Elegendő idő és tiszt a legénység kiképzéséhez.

A január másodikán elfogadott haditerv kitűnő – feltéve, hogy beválik. Visszavonulni a támadó ellenség vonalai mögé, egy vakmerő oldalmenettel beékelődni négy ellenséges seregtest közé, megakadályozni egyesülésüket, napról napra kibújni a halálos harapófogóból, s hosszabb időre elvenni az osztrák fővezér kedvét a frontális támadástól, midőn seregeinek hátában kiismerhetetlen szándékkal egy teljes magyar hadtest operál. Amíg az mozgásban van, megítélés kérdése, hogy támad vagy menekül. Ha megáll, megsemmisítik.

Ennek a hadmozdulatnak volt a vezére Görgey Artúr.

„Győzést ki említ, minden csak kitartás.” Rilke *Rekviemjének* zárósora hangzik így a magyar fordításban. Valójában a „győzni” ige tárgyias alakja magyarul éppen kitartást jelent: győzni a megpróbáltatást, „már nem győzöm erővel” stb. Győzzük, azaz kibírjuk. Elbírunk azzal, amit lebírni nem tudunk. Sorstapasztalat az etimológiában: győzést ki említ? A győztes győzelem, a tárgyatlan alak – tárgyatlan.

De miért akart az ifjú vezér meghalni január 22-én, egy aránylag kisebb jelentőségű csetepatéban elszenvedett kudarc után?

Hadtestének helyzete ezekben a napokban mindenesetre több volt, mint nyomasztó. Hol járhatatlan hágók, hol a hirtelen olvadástól megáradt folyók állják útját. A képtelenül nehéz hegyvidéki terepviszonyok között rosszul felszerelt és halálosan kimerült, gyakorlatlan és fegyelmezetlen hadoszlopok próbálnak egymástól nem elszakadni a csikorgó hidegben, és valamiképpen egéruat

nyerni a bekerítésükre szinte minden lehetséges irányból előtörő császáriak elől. Napokon, néha órákon múlik, hogy sikerül-e.

Az ellenséges hadvezetést zavarba ejtő felvidéki hadjáratával a Görgey-hadtest nemcsak Windischgrätz főserégének balszárnyát kerülte meg, hanem egyszersmind azt a kérdést is, hogy képes-e a magyar honvédsereg nyílt ütközetben helytállni reguláris alakulatok ellenében. Erre ugyanis eddig alig akadt példa. Márpedig bármennyire óvatosan manőverezzen is Görgey Csorich, Simunich, Götz és Schlick vonalai között, nem kerülheti el az összeütközést velük, már csak azért sem, mert feladata éppen az, hogy minél komolyabb ellenséges erőket kössön le hadmozdulatával. Ha üldözőivel szemben elveszíti a kezdeményezést, számolnia kell külön-külön menetelő hadosztályainak bekerítésével és felmorzsolódásával. A hodrusbányai kudarc január 22-én ezt a veszedelmet tette kézzelfoghatóvá. A megfutamodó újoncokat képtelenség volt ellentámadásba vinni.

„Mikor az ágyúk mellől meghátráltam – írja emlékirataiban Görgey –, akkor is ugyanúgy veszve láttam a napot, de a szégyenteljes visszavonulás kényszerének felismerése akkor nem rohanta meg a lelkemet olyan sebesen, mint most. Akkor még gondoltam a magam menekülésére, most már erről is lemondtam. Kétségbeesett közönyömben nyilván része volt testi erőim rendkívüli kimerülésének is. Az erkölcsi lelkesedés tetőpontján keressük a halált, a testi kimerültség mélypontján már nem kerüljük. Vitézségről és gyávaságról csak a két véglet közti állapotban lehet szó.”

Visszaemlékezéseiben Görgey mindenütt kisebbíteni igyekszik halált megvető személyes bátorságának példáit, s nem titkolja, hogy e bátorság indítékai között a vezéri példamutatás erkölcsi kötelességén túl nemegyszer az életuntság játszott szerepet. A testi megpróbáltatásnak legfeljebb pillanatokra lehetett része benne. Annak minden neméhez hozzászoktatta a betegségek között és súlyos nélkülözésben telt ifjúkor. „Gyermekkorom részint a tulajdon kórágóban telt-múlt, részint anyámé mellett – írja egy levelében. – Én több nyavalyát hoztam magammal erre a szép világra, mint ahánnyal mások elköltöznek innen.” A nyomor egész életében elkíséri. Tizennégy esztendő sincs, amikor adósságokban fuldokló apja ingyenes helyet szerez fiának a tulli katonaiskolában, huszonhat, amikor a kényszerkatonáskodástól végre megszabadul, és egyetlen fillér nélkül tudományos tanulmányokba kezd a prágai egyetemen. Onnan írja 1847-ben: „Én egész éven át csupán száraz kenyérről élek, hébe-korban nyáron némi tejjel, sajttal; iszom vizet, szalmán hállok, dolgozom reggeltől estig és néha viszont estvétől hajnalig, öltözetem tiszta, de olcsó és nem új, igen ritkán élvezek társaságot...” Körülményei teljes igénytelenségre, önmegtartózkodásra nevelték. Nem esik nehezére majd, hogy a hadjárat viszontagságait megossa a közkatonával. Példátlan önfegyelmel tűri a fizikai szenvedést. Komáromtól Világosig az Európa katonai szakíróit bámolatba ejtő nyári hadjáratot mindvégig magas seblázban, életveszélyes homloksérüléssel vezényli.

Zárkózott jellemét, legendás hidegvérét nem kezdi ki a váratlan vezérszereppel járó felelősség, sem a hírnév, sem a mindennapos életveszély – életével régóta számot vetett. A kísértésektől és a kísértőktől megóvja feloldhatatlan magánya, amit megtanult védpáncél gyanánt viselni a megalázó szegénységben, szeretteitől távol telt hosszú évek során. Már 1846-ban így vall öccsének, amikor maga mellé, Prágába hívja: „csak ennyit ohajtok, egy ideig veled együtt élni, hazámat ösmerni tanulni és általa és számára lekötetni magamat, ha pedig hazámnak nem sikerül hasznomat vehetni, akkor terv nélkül világgá menni és természetvizsgálónak maradni, úgy mint eddig. Rendszeres tervet ne várj többet tőlem... Én úgy élek a jelenben, mintha az örökkévalóság állna előttem, és – néhány jámbor ohajtásomat leszámítva – ugyanazon gondolattal nézek a jövőbe, mellyel azon magányos helyre gondolok, hol az a test, mely most lelkemnek hajléka, csöndesen és nyom nélkül feloszlik a nagy mindenségben.” A Vág és a Garam vidékén egykor Marcus Aurelius hadakozott a kvádok ellen, mintha az ő hangját hallanánk.

A téli felvidéki hadjárat idején azonban, úgy tűnik, személyes válságon megy keresztül. Emlékiratai is utalnak erre, de ott a nehéz számvetés idejét valamivel későbbre teszi. A fővezér tépelődéseinek a branyiszközi győzelem híre vet véget. Így az olvasó a szerző kétségeinek bevallásával szinte egyszerre kapja a nehéz döntések tetteles igazolását. Valójában a mélypont a bányavárosok megszállásának napjaira eshetett. A kérdés, amellyel meg kellett birkóznia, nem a siker kilátásaival, hanem a hadjárat értelmével volt kapcsolatos. Nem hogy lehetséges-e, hanem hogy szabad-e ezentúl katonáit a halál

torkába vezetnie, vagy pedig jobban tenné, hogyha a saját halálával (ebben bizonyos lehetett) gyors véget vet véres megpróbáltatásainak.

Görgey Artur 1848 júliusában állt a honvédsereg szolgálatába. E pillanattól kezdve hetente változó, korábban sosem próbált és képtelenül nehéz feladatoknak kellett folytonosan eleget tennie. Prágától Konstantinápolyig száguldozik hadianyagok beszerzésére szóló bizalmas megbízatással. Huszártiszti létére gyalogos zászlóalj kiképzését vezeti. Népfölkelőtábort szervez egy olyan ország közepén, melynek népét és közigazgatását alig ismeri. Ozoránál fegyverletételre kényszeríti az övénel számosabb horvát segélyhadat. Nyomban ezután a Lajtánál már tábornokként a magyar előhadak parancsnoka. Schwechat után az egész főserégé. Lázálom az egész, gondolkodni csak a másnapi tennivalókon jut idő. Sok ezer ember életéért felelős, nemsokára az egész függetlenségi harc kimeneteléért, melynek kilátásai napról napra sötétebbek.

A közvélemény szemében üstökösszerű felbukkanása óta ő a szabadságharc vezére. Határozott, gyors döntései, helyzetelemzéseinek kíméletlen logikája vetélytársait is meggyőzik rátermettségéről. Sokkal több harctéri tapasztalattal, ne feledjük, az idősebb hivatásos tisztek sem rendelkeztek, a hosszú békeévekben letöltött szolgálat során viszont a legjobbakra is beléivódott a császári hadsereg nehézkessége, a politikai előítéletekről nem is beszélve. A táblabíróból lett hadvezérek között akadhattak hősök; nagyobb seregek, bonyolultabb hadműveletek irányításához azonban hiányzott belőlük a nélkülözhetetlen katonai szakértelem. A kellő tudás a politikai elszántsággal csak néhány, a császári seregből korábban többnyire kilépett tisztben párosult. Ezek sorából az ifjú tudóst kiemeli jelleme és intelligenciája. Aki életrajzával ismerős (miért is nem tanítják minden magyar iskolában?), nehezen szabadul a benyomástól: mintha egész addigi élete a körülmények különös egybeesése folytán erre a szerepre készítette volna fel, melyet majd egy forradalmi hadsereg élén fog betölteni.

A szerep követelményei ugyanis paradox természetűek. Ismerje behatóan az ausztriai monarchia hadseregét, melynek elemeiből kell majd az újat megalkotni, de szelleme maradjon független annak szellemétől, lévén az a forradalmi hadviselésre – nem ideológiai, hanem, ha úgy tetszik, technológiai okokból – a lehető legalkalmatlanabb. Görgey ebben a hadseregben nevelkedett gyermekeveitől fogva, s minden idegszálával gyűlölte azt. „Első ifjúkori álmom egy hasznos életről – írja 1846 októberében testvérének – isten a bizonyosságom – nem a katona egyenruháját viselte! a szeretett atyának ohajtása öltöztetett abba. A természettől szinte nőiesen lággyá alkotott kedélyem jéggé keményedett ennek a pályának kötelességei között, melynek életemet gyermeki szeretetből szenteltem, azon meggyőződés ellenére, hogy nem vagyok én ott a kellő helyemen.” Atyja halála után, mihelyt teheti, le is veti az egyenruhát.

Nem katonának készült, hanem vegyésznek. Nem a tiszti iskolának, hanem a tudományos kiképzésnek köszöni analitikus észjárását. A kémiai tanulmányokban rövid idő alatt olyan fényes előmenetelt tanúsít, hogy prágai professzora, Josef Redtenbacher jövendő utódját látja benne. S hogyha a „normál” hadtudomány következtetéseit a tömeges erő kifejtés, a mechanikus mozgások fizikai törvényszerűségeire alapozza, a forradalmi hadviselés tudományához ellenben inkább a kémia szolgálhat mintául: a heves és gyors lefolyású reakciók vizsgálata, melyeknek titkát az érti, aki a belső átalakulást előidéző kölcsönhatások elvével ismerős.

Görgey gondolkodását a tervszerűen kísérletező és saját munkahipotézise iránt kötelességszerűen kritikus tudós fegyelme jellemzi. S magától értetődően párosul nála a megismerés szenvedélye azzal a másik (megléhet, nem kevésbé elvont és ideális) szenvedéllyel, amit a haza iránt érez. „Szívesen engedtem magam képzeletem szárnyain Magyarországra vitetni – írja Prágából 1847-ben –, hol diadalutakat készítetek a chemiának, ennek a családi életbe csakúgy, mint az állam életébe a leglényegesebb módon belevágó tudománynak és művészetnek egyszersmind.”

Nagy tettekre tartja képesnek magát, de ambíciói gyötrelmes ellentétben állnak kisszerű életviszonyaival. „Mint minden más egzaltált emberé is, az én életnézeteim nevetségesen rosszul illenek belé a köznapi életbe: de hiszen az életem sem ilyen. És ha nem csal a hitem en-magamban, befejezni sem fogom azt mindennapi módon.” Az 1848-as év elején a nyomorúság ismét lemondásra kényszeríti: ezúttal a megálmodott tudományos pályáról. Hogy megházasodhassék, a lengyri egyetemen rá váró katedrát afféle jószágigazgatói állásra kénytelen felcserélni egy idős rokona birtokán.

A bekövetkező politikai fordulat csakhamar kitörést kínál a magánélet kényszerpályáiról, képességeihez méltó cselekvési tért. A kvietált ezredsegédtszobából lett szobatudós – legutóbb falusi gazdálkodó – nem egészen négy hónap alatt jut el a tábornokságig. A rendezett visszavonulás az országhatárról Pest-Budára és azon túl már az ő fővezéri képességeit dicséri, ellenséges túlerő és ellentmondó, többé-kevésbé teljesíthetetlen kormányrendeletek keresztútjában. Görgey a lehangoló vereségek idején nemcsak együtt tartotta a rábízott sereget, de egyúttal megtartotta azt egy *lemondott* uralkodó és egy lényegében már *visszavont* alkotmány iránti hűségben. Felismerte, hogy ez a fikció még mindig a legbiztosabb erkölcsi alap, melyre az innen is, onnan is gyanakvással figyelt és statáriális eljárással fenyegetett tisztikar hajlandó feltenni az életét, és hadat viselni saját minapi bajtársai ellen. Nevezetes váci nyilatkozatával ország-világ előtt tisztázta a fegyveres ellenállás céljainak törvényességét. Második nagy politikai fegyverténye volt ez. Az első Zichy Ödön elítéltetése. Arról, hogy Magyarországon forradalom van, a lórévi kivégzés híréből győződött meg az ország – és a Honvédelmi Bizottmány. Hogy ezentúl nem ilyen és olyan pártállású magyarok állnak egymással szemközt az ő szokásos pártgyűléseikkel, hanem állnak egyfelől a nemzeti becsület védelmezői és másfelől a hazaárulók. S hogy a milliomos főispán a törvény előtt ezentúl tényleg egyenlő lesz a legutolsó cseléddel. Ó, régi szép idők.

Már csak a saját lelkiismerete előtt kellett tisztáznia magát. A bányavárosi hadjárat során, azt hiszem, ez a végső fellebbviteli bíróság folyamatosan ülésezett. Talán éppen a hodrusi völgyben, ahol az életre-halálra hű bajtársak száma pillanatnyilag kettőre apadt, ott ejti zavarba a kérdés, amitől nehezebb lesz megszabadulnia, mint üldözőitől. Hogy kinek a nevében parancsol ő, kicsoda is a nemzet és vajon hol található? Milyen alapon küldi a tűzvonalba bajtársait, akik azért véreznek és szenvednek mártíromságot majd, mert vezérükben bíztak és őt követték?

Minél közelebről ismerkedik a politikusokkal, a nemzeti ellenállás katonai és polgári vezetőivel, annál kevésbé áltathatja magát azzal, hogy tetteiért az erkölcsi felelősséget fegyelmezett katona módjára azoknak engedheti át, akiknek formális engedelmséggel tartozik. Márpedig ha a nemzeti érdek nem azonos minden további nélkül azoknak a személyeknek és testületeknek a határozataival, akik a nemzet nevében intézkednek, ha nyilatkozataikból nem a közakarat szól, hanem a véletlen szerzett hatalom, magánvélemény vagy egyszerű félsz, akkor miféle jogcíme marad neki, egy felfegyverzett csoport vezetőjének, hogy halálra ítélje a lázadó katonát vagy éppen az ellenséggel (mármint az ő ellenségükkel) cimboráló arisztokratát?

Sokáig hitte, többé-kevésbé tapasztalta is, hogy mozgalmukat a nép tömegesen támogatja. Egy forradalom legitimációját végső soron ez adja meg. Csakhogy a háború terhei, de főleg kudarcai ezt a tömeges támogatást igencsak kérdésessé tették, és egyszersmind elmélyítették – ahogyan ez már lenni szokott – a vesztesre álló ügy vezetői között az ellentéteket. S a gyanakvás fő céltáblája kezdett ő maga lenni. A politikusok sosem bíznak a katonákban. A negyvennyolcas nemzedék ráadásul a francia forradalom példáján nevelkedett, aminek, lám, egy győztes tábornok diktatúrája vetett véget. Ha Görgey veszít – nem áruló-e? S ha győz, annál gyanúsabb, hogy azzá lehet. A tisztikar sem tudja, mikor tesz eleget esküjének: ha küzd, vagy ha leteszi a fegyvert. A közlegény elszalad a csatából. S neki parancsokat kell osztogatnia.

Rendben van, gondolhatja, az adott körülmények között nincs is más választása: a saját meggyőződése lesz számára az egyedüli iránytű. Magánembernél az ilyesmi egyenesen erény. A hadvezetéshez talán mégis kevés. Kit szolgál? A tulajdon lelkiismeretét? S a hadsereg? A nemzetet. Az volna tehát a nemzet érdeke, amit ő alapos mérlegelés után annak talál? Mivel bizonyítaná, jelölt úr, érdekes hipotézisét – *more geometrico*? Ön volna Magyarország? Mert hogyha mégsem a haza, csupán egy önfejű tábornok, egy világtól elrugaskodott tudós küldi a halálba a kötelelességteljesítésről szőtt ábrándjai nevében ezeket a jobb sorsra érdemes fiatal legényeket, akkor nem bűn-e továbbra is így tennie?

Katonatisztz aligha kérdez ilyeneket, tudós moralista ritkán vezet hadat. Hősrünk e nehéz napokban nemigen kerülhette el az efféle önvizsgálatot. Az ügy igazsága, melyért véreznek, országos vita tárgya, s a rábízott sereg megsemmisülése közeli és igen valószínű eshetőség. Maradnak az észérvek, marad a győtrődő lelkiismeret. (Kétségeit és érveit az *Életem és működésem Magyarországon 1848/49-ben* lapjain megtaláljuk.)

Ha január 24-én az Aulich-hadosztály nem kel át egy beomlott alagúton keresztül a Szalka heggyerincén, ha másnap a Garam áradása egy fél méterrel magasabban tetőzik, ha a tisztek nem tudnak naponta új erőt önteni a végsőkig elcsigázott katonákba, ha a kapca rosszul van feltekerve az újonc lábára, ha Görgey Artúr nem hagy fel ígéretes szerves kémiai kutatásaival, hanem megmarad kémcsövei mellett, vajon hogy alakul akkor a következő hónapok története? Milyen lesz a modern polgári Magyarország, hogyha a magyar mitológiából hiányzik a magunk erejéből kivívott függetlenség hagyománya? a sikeres önvédelemé?

„Nyolcvan huszár volt akkor a magyarság” – Illyés szállóigévé lett sorai az ozorai példát idéző verséből valók. Nyolcvan? Néha csak egyetlen huszár. Ló nélkül.

Egy történelmi helyzet megértéséhez jobb, ha elfelejtjük, ami a történelekről csak utólag tudható. Hogy az a szó szerint is nyaktörő, majdhogynem járhatatlan út, amelyen hadtestét Görgey végigvezette a Felvidéken, a helyes út volt, amíg nem járta végig, nem igazolta más, mint tulajdon hite a vállalkozás értelmében. Hiszen a hodrusi kudarchoz hasonló megaláztatások sora arról győzte meg, hogy nem rendelkezik egy sikeres hadjárat eszközeivel. Hogy az alkalmas eszközt, a győzelmekre képes hadsereget épp a kilátástalannak tűnő téli menetelés kovácsolja össze – itt, a Kárpátokban, amott a Tiszaháton, lenn a Bánátban, Erdély kapujában –, azt előre nem tudhatta senki. De hogy a szégyenletes és a dicsőséges bukás közti különbség jelentőségét Görgey átlátta, visszaemlékezéseiből (valamint működéséből és életéből) kiderül. Felismeri, hogy az ország önbecsülését visszaadni olyan cél, amiért érdemes elviselni mindazt, ami a nevezetes év véres történetéből előttük áll. Az országét, amely, mint tudjuk, *lesz*. Ebből a küzdelemből lesz: az itt hozott áldozat teszi elvitathatatlanná a jogát, hogy lehessen. S teszi politikai realitássá azt, aminek a lehetőségét is okkal tagadták sokan a legkitűnőbb kortársak közül negyvennyolc nehéz telén.

A tények őket igazolták. A tettek meg azokat, akikben megvolt hozzájuk a kellő erkölcsi merészség. Nem az a valóságos, ami tényként adott, hanem az, ami választásainkból születik.